

ПРОСТРАНСТВЕНА МОБИЛНОСТ И СОЦИАЛНИ НЕРАВЕНСТВА

ПЕТЯ КАБАКЧИЕВА

Petya Kabakchieva. SPATIAL MOBILITY AND SOCIAL INEQUALITIES

The paper presents qualitative research of temporary migrants. This group represents a challenge to the P.Bourdieu's notion of isomorphism between social and physical space, because temporary migrants are twice deterritorialized – the place they stay at is incidental; the place they belong has been abandoned. So, it is interesting to study to which social stratification system they compare themselves – to that of their place of belonging or to that of their place of work. Z. Bauman argues that there is a relation between spatial mobility and social inequalities – for him world is divided into two main types: global cosmopolitan individuals, who are alike; and people doomed to their specific locality, whenever they go; so migration does not help the poor people to go out from the ghetto. The analysis of the temporary emigrants' interviews leads to a different conclusion: The living abroad itself, regardless of one's role there, is a part of a more prestigious status, because the transition period has enhanced the periphery complex of Bulgaria, and globalization has made the West not only a prestigious destination, but a “Center that holds”, the very movement towards the Center is a part of the status in itself. Spatial mobility becomes a part of the vertical mobility, especially when the social hierarchies have messed up. The analysis shows that we are witnessing the crash of all normative concepts, prescriptive models of behavior and belonging, and reinvention of individual Self as the only important topos, as Ulrich Beck argues. This ideological reinvention of the self crashes the group identities and social solidarities, and in that way it prevents the acute feelings of social inequalities and blocks political struggle for overcoming them.

Защо този проблем?

Този текст е аналитична интерпретация на резултати от качествено изследване – дълбочинни интервюта с временни трудови емигранти - хора, които не търсят усядане на ново място, но сравнително дълго пребивават и работят извън родината си с идеята да се върнат; понякога се връщат и пак заминават. Често пъти семействата им са в родината. Тази временна трудова миграция не е сезонна, тъй като не е циклична, а и в повечето случаи е по-дългосрочна.

Защо избрах точно тази група?

Първо, защото статусът на тази група поставя интересни методологически въпроси от гл.т. на изясняване на връзката между социална и пространствена мобилност.

В текста си от „Нищетата на света” „Ефектът на мястото” Пиер Бурдийо говори за взаимната свързаност между физическото и социалното пространство, която се осъществява в конкретно локализирано място, защото социалните позиции са дислоцират в определени физически пространства. Мястото е определена „точка във физическото пространство, в която е поставен, намира се

или се оказва даден актьор или дадено нещо. Това означава: като *локализиране*, или в релационна перспектива – като позиция, като място в даден ред”.¹ Точно тази взаимна обусловеност на социално и физическо пространство е поставена под въпрос при изследване на проблема за временните трудови емигранти. Те - като мигриращи хора - са постоянно поне на две места едновременно: мястото, откъдето са тръгнали и в което ще се завърнат, и мястото, в което работят. Вероятно тези хора се разкъсват между престой и принадлежност или пък се чувстват двойно детериториализирани – мястото, където живеят е просто случайно, временно убежище, а мястото, на което принадлежат, ако има въобще такова място, е изоставено.

Възникват следните въпроси:

Това осцилиране между две места как се съотнася със социалната им позиция? Коя е координатната система, в която те съизмерват социалната си позиция – спрямо мястото, което са напуснали, или спрямо страната, в която работят? Въобще как разбират социалната си позиция и кои всъщност позиции съизмерват?

В този смисъл статусът на временните емигранти крие предизвикателство спрямо една пряка аналогия между физическо и социално пространство, каквато откриваме в горесцитирания текст на Бурдийо.

По-машабно погледнато, тази пространствена мобилност, носеща движението в себе си и не търсеща непременно постоянно убежище, е и предизвикателство към класическата социология, обикновено визираща „уседналостта” на социалното в границите на националната държава. В класическата социология откриваме известна твърдост, статичност на понятийния апарат – институциите се определят като устойчиви цялости, социалната структура се мисли в категориите на големи групи със стабилни групови идентичности – народ, нация, класи, младеж и т.н., социалната мобилност се мисли като възпроизводство или промяна на статус в рамките на националната държава и т.н. Съвременните глобализационни процеси, или най-малкото ЕС, разбъркват тези доскоро ясни модели и усложняват координатната система на съотнасяне. И тъй като неравенствата се конструират субективно, вероятно има многомерен модел на социалния статус, или поне две различни негови лица, или пък нещо трето.

Зигмунт Бауман пряко обвързва пространствената мобилност със социалните неравенства. Той твърди, че светът се е разделил на „туристи”, които все повече живеят във времето, а пространството за тях не е важно, тъй като прескачането на разстоянията е мигновено и „скитници”. „Скитниците”, макар и пътуващи, винаги са закотвени в определено пространство - в изключените гета, защото са бедни и тяхното време е празно, нищо различно не им се случва. [Bauman, 1999:112-113]. Първите са богатите глобални индивиди, които си приличат; вторите запазват, където и да се намират, културната си идентичност, която ги гетоизира спрямо останалите

Въпросите, които ме вълнуват са:

¹ Цитатите от „Ефектът на мястото” са по непубликуван превод на Светла Маринова от Bourdieu P. 1997. *Das Elend der Welt*. Konstanz, UVK Verlagsgesellschaft mbH, така че не мога да посочвам страници.

Как се обвързва социалната с пространствената мобилност? Дали наистина делението е толкова просто – богатите са пространствено свободни, а бедните, дори и да пътуват, не могат да променят статуса си? Не тръгват ли всички трудови емигранти с надеждата движението да ги извади от гетото и да ги вкара в по-висша категория? Пространствената мобилност не съдържа ли имплицитно идеята за възходяща социална мобилност? Като разбира се, може да се случи точно обратното. Дали пък не се предефинира самата идея за значим социален статус и самата пространствена мобилност да става част от този статус? Дори само поставянето на тези въпроси ни води до хипотезата, че типологията на мигриращите хора е много по-сложна.

Второ, избрах тази група, защото временните трудови мигранти в България са важен и интересен случай. Важен, защото са много – няма точни данни, споменават се цифри от порядъка на между 500 000 и милион, най-вероятно всеки пети от активното трудово население в България работи навън. Интересен, защото изследванията на българските емигранти [Guentcheva et al., 2003; Gachter, 2002; Mintchev et al., 2003; Stanchev et al., 2005] показват, че в този случай има не толкова „изтичане на мозъци”, а по-скоро “изхабяване на мозъци” – голямата част от нашите емигранти са със средно и с висше образование (между 60 и 70 на сто са със средно образование, 10 са с начално и около 20-30 на сто - с висше), а работят в строителството, селското стопанство, гледат възрастни и болни хора и т.н., все дейности, които са под квалификацията им. При това повечето от тях напускат работата си – не са безработни, а и не са най-бедните – получавали са, според изследвания, равностойността на три минимални заплати. Иначе казано, на пръв поглед, отивайки в чужбина, те доброволно се декласират. И тук, ако трябва да мислим през парадигмата на Пиер Бурдийо, така както я откриваме в „Нищетата на света”, остро се поставя въпросът за страданието и неравенствата - преживяват ли българските трудови емигранти болезнено тази декласация, кое ги подтиква да направят този избор, как се справят с евентуалната травма от рязката смяна на статуса си?

Това са въпросите, които ще ме интересуват в анализа на интервютата.

Изследването

Направени са 36 дълбочинни интервюта с временни трудови емигранти. Интервютата са проведени в следните места:

В България: Момчилград – 7 интервюта; Дупница – 9; Калофер – 9.² Тези градове са избрани заради големият процент техни жители, работещи навън. Интервютата там са с върнали се трудови емигранти, или дошли временно за прекарване на ваканция.

В чужбина: Италия, Милано - 11 интервюта.³ Случаят Дупница ме отведе там, защото работещите от Дупница са локализирани основно в Милано.

² Тези интервюта бяха направени в рамките на изследването Състоянието на обществото – 2, и бяха проведени както от мен (П.К.), така и от екип студенти под ръководството на гл.ас. Димитър Благоев, сърдечно им благодаря за добре свършената работа.

³ Пътуването ми до Милано, както и работата ми по изследването на трудовите емигранти, бе възможно благодарение на проекта PLEXUS, финансиран от Фондация Фолксваген, с научен ръководител доц. А. Кьосев.

Интервютата са правени през декември 2005 г. и лятото на 2006 г. Има и 6 интервюта с временни емигранти в Хага от 2003 г., които ползвам като допълнителен източник, но не са част от останалите поради времевата разлика при провеждането им.

Ето какъв е профилът на интервюираните - голямата част от тях са хора с висше образование, имащи престижен социален статус в България. Между тях има двама бивши кметове, които и в момента на заминаването си са имали сравнително добра работа, заминали съответно за Ирландия и за Испания. Единият работи като мияч на чинии, а другият е строителен работник. Секретарка на община, работила година като сервитьорка и снабдител в Гърция; няколко учителки - гледачки на възрастни жени в Испания; учителка, работила като камериерка в Холандия; фалирали дребни бизнесмени, работещи в оранжерии и в строителството като общи работници и т.н.

Всички интервюирани, с едно изключение (зъболекар, практикувал по специалността си в Турция и се върнал) са имали статус, който може да се определи като сравнително висок в България, и са работили/работят нискоквалифицирана и непрестижна работа в съответната чужда страна. Повечето от тях са заминали не млади – над 40 години. На пръв поглед това потвърждава хипотезата за доброволна декласация, ако разбира се, приемем едно класическо социологическо определение за статус, обвързващо го с образование, престиж и доходи, които от гл.т. на западните социолози се мислят като взаимно свързани.

Интервюто беше полустандартизирано и протичаше доста свободно, с въпроси от типа: защо са заминали, изпитват ли носталгия и за какво им е мъчно от България, събират ли се с българи, помагат ли на новодошлите, каква музика слушат, каква телевизия гледат, какво е отношението им към хората от държавата, в която работят; как те на свой ред се отнасят към тях и т.н. Общо взето интервютата течаха като разказ за живота им. До каква степен сме постигнали „методично слушане” (Бурдийо) не мога да преценя, но сме си давали сметка за това.

Разказът – от първоначалния шок към преоткриването на Аз-а

Получихме наратив, който, разбира се, е автоидеология и в който трудно се признават – вероятно от срам – най-тежките страдания. Това са истории с тъжно начало и щастлив край, или поне огромно желание за щастлив край, следващи логиката „в началото бе много трудно, но накрая се справих”.

Разказът обикновено започва с първоначален шок - голяма част от заминаващите отначало живеят при нечовешки условия, особено мъжете. Жените, които отиват да гледат възрастни жени, имат самостоятелна стая някъде, но и те в началото изпитват известно унижение, тъй като се преживяват като слугини.

- Мъж от Дупница, 52 г., бивш военен, работил в Милано, декември 2005 г.

„Една фабрика имаше – казваха ѝ Бобошевската фабрика – има може би, не знам колко хора само от Бобошево. И като гледаш само - изскачат като лалугери от изоставени, такива, мазета, разни... Там живеят, е па... Тва е първоначално, първоначално. Докато започнеш работа, докато... Почти всичките са минали по този път. Фабрика, която е изоставена, нема осветление, нема вода. Сутрин у 5 ставаме и

изчезваме. През оградата скачаш. Вечерно време се прибираме у 11 часа, когато всичко вече си гледа телевизия, или на вече си легат...

Забележете смяната на „те изскачат“, „там живеят“ с последващото „ставаме, изчезваме“, опитът да се избяга от спомена за фабриката, отчуждаването от страданието...

- Учителка от Момчилград, 50 г., била камериерка в Холандия, описва как започнала да си дръпва от цигарите марихуана, които намирала в хотела, декември 2005 г.

„И може би бях в много труден период, не че тука живота ми е много лек. Животът на един гастарбайтер в друга страна е много тежък. Ограбват те изцяло като психика, особено ако си човек, който си живял по някакви стандарти в собствената си страна, имал си някакво име, положение сред хората и обществото. В един момент отиваш там и си никой и тежи, и много добре се почувствах като си дръпнах от марихуаната.“

Във всички интервюта присъства притеснението на жената от последното цитирано интервю, където по ясно, където скрито, като разказ за заминалите „те“, част от които си бил и ти: имал си име, положение в страната си, заминаваш и ставаш никой.

Защо се случва това, какво означава? Първият и най-лесен отговор е, че гастарбайтерите заменят престиж срещу пари – статусната некосистентност (Г. Ленски) е добила уродливи форми – престижът на висококвалифицирани професии като учител, държавен или общински служител не може да компенсира ниското заплащане. И в общество, където изведнъж, след дълга уравниловка, парите стават изключително значим фактор, те се превръщат в основен измерител на статуса. „Ако нямаш пари си никой“ е често повтарян лайтмотив.

И все пак, говорим не за крайно бедни хора, а за хора, които са живели добре за българските условия. Нека да се вгледаме в интервютата, защо хората са заминали:

- Учителка, 55 години, работи като домашна прислужница на възрастна жена в Испания, лято 2006 г.

“Дъщеря ми завърши гимназия, трябваше да плащам таксата ѝ в университета – тя влезе в платеното обучение. Живеехме под наем в Пловдив, животът поскъпна – как да се оправям с едната учителска заплата. Пък и то да си учител в наше време е мъчение, не е радост.... И без това бях самотна, без близки приятели, любовта отдавна съм я отписала и... А и когато съм нервна обичам да чистя.... Слава Богу, попаднах в доброжелателно и мило семейство. Но първата година имах само 6 свободни часа на седмица. Беше много изморително, но така пък се спасявах от самотата – много мъчно ми беше за майка и Жени. Опитвах се да забравя целия си предишен живот. Не ми беше унижително да съм прислужница, защото двете сестри бяха много мили към мен. Но си беше абсолютно различен свят.“

Сега издържа дъщеря си, която учи в Германия и се радва, че тя ще получи добро образование и „дай Боже да се оправи в живота“.

- Бивш кмет, работи като мияч на чинии в Ирландия, 53 г.

„Ами, какво да ти кажа, защо заминах ...Отидох да видя сина, който работи там, а след това си казах – защо пък да не се докажа, че съм още млад, защо да не се справя, издръжлив съм. И виж ме сега, отслабнах и се чувствам физически много добре. Свалих 10 години от гърба си...Е, и парите ми трябваха да издържам дъщерята в Германия, за да учи там... И какво да ти кажа, то тук и без това всичко

се обърка, хората се изпоскараха, отчуждиха, заминаха. Само нерви...А там си никой и можеш да бъдеш себе си...”

Какво откривам в интервютата? Във всички (без най-младите) присъства неудовлетвореността от статуса в България, разочарованието от ситуацията тук. На въпроса ми към нашите емигранти в Италия дали възнамеряват да се върнат в България те отговориха, че да, когато България стане нормална държава – това означава да има такава нормативна база, която да гарантира стабилност, сигурност, всички да са равни пред законите, да няма хаос. В интервютата ясно присъства усещане за обезценяване на мястото, но не на родното място, а на държавата – България не е това, което беше:

„България не е България... Каква държава може да е? Ние сме един файтон народ, но сме на първо място по престъпността, по лъжата, по имитацията, всичко. Не остана нищо. Нищо не остана от тая скапана държава!” - отчаяно нареждаше 48 годишен дупничанин. **В такава ситуация отиването в чужбина, самото преместване от обезцененото място става елемент от статуса.** Живеенето в чужбина, независимо от ролята ти там, е част от по-престижен статус, по подобие на начина, по който да си от село е по-непрестижно, отколкото да си от град. **Преходът е засилил периферния комплекс на България, глобализацията полага Западната чужбина като престижна дестинация, преместване към център, което преместване само по себе си е част от статуса.** **Пространствената мобилност става част от вертикалната мобилност, особено когато социалните йерархии са се объркали** - социологическите изследвания в България показват, че има ясна криза на модела за успех, няма визия за вертикална мобилност. Движение от село – град – столица – чужбина, независимо дали е град, село или гето в чужбина – това е престижната мобилност. И когато се връщаш, то е все едно да се върнеш от столицата в селото си, като в селото ти вече нямаш дом, а вила. На завръщащите се от Италия в Дупница им викат „италианците”, повечето от тях си строят къщи – знаци на престижа, както гражданите в социалистическа България си строяха вили в родните си села, за да покажат, че са се издигнали.

Това обвързване на пространствена и социална мобилност е много характерно за младите, без тази драматичност на отричането на България. Те бягат от скуката, от мъртвилото, от липсата на перспективи. Или просто животът на много места става елемент от техния статус - това показват интервютата със студенти, които са били на бригада в САЩ.

При възрастните е по-сложно. **Освен обезценяването на мястото – държавата, изчезнала е и съществуващата социална йерархия. Преходът е породил типична аномична криза – обезценили са се предишните статуси (буквално и символично):**

„И какво да ти кажа, то тук и без това всичко се обърка, хората се изпоскараха, отчуждиха, заминаха. Само нерви”; „ Пък и то да си учител в наше време е мъчение, не е радост”; „Банкрутирах и нямах изход”.

До скоро привичният свят се е разбъркал, социалните йерархии също. Тогава какво означава социален статус? В тази ситуация пространствената мобилност се вижда като решение за кризата на статуса. **Свидетели сме на бягство от сянката на бившия вече несъществуващ статус** (кметът, военният, банкрутираният) **или от сегашния, но обезценил се** (учителките, библиотекарката). Отиването в чужбина напомня втурване в пустинята в

търсене на себе си: „Човек не отива в пустинята, за да намери идентичност, а за да я загуби, да загуби своята индивидуалност, да стане анонимен. Но пустинята е пространство, където една стъпка дава път на следващата, която я заличава, а хоризонтът означава надежда за бъдещето, което проговаря.” [E. Jabey, цитиран по Бауман, 2000:113].

Привидният ролеви конфликт между стара, престижна, изискваща висока квалификация роля, и нова, нискоквалифицирана, непрестижна, се решава с бягство от социална идентификация с която и да е от двете роли и с преоткриване на себе си като личност, като сила, като младост – „мога да издържа, още ме бива”. Във всички интервюта има ясно разграничение между разказа за началото на пребиваването в чужбина – „беше много трудно”, тогава е и разказът за известно унижение, изгубване на себе си, „просто си никой”; и финала, или сегашния момент. От позициите на „сега” хората говорят спокойно, преодолели са началото, травмата е заглъхнала или подтисната, защото са издържали, стъпили са отново на краката си, започнали са живота си отначало:

„Работодателят ме хареса, почнах постоянна работа, легализирах се, стъпих си на краката. Жена ми дойде, след това сестра ми, след това децата и сега те учат тук.” (Интервю от Хага, мъж, 45 г., бивш бизнесмен, в Холандия започнал като работник в оранжерииите).

Или пък просто си казват – още ме бива, още ставам – *„свалих 10 години от гърба си”*.

Или, завръщайки се по родните си места, вече са се успокоили и са приели наново стария си статус, защото са разбрали „и едно и 200”, справили са се и спокойно могат да правят сравнение между „там” и „тук”, и то често пъти в полза на „там”.

Или пък решават радикално да променят живота си:

„В Гърция, за да оцелея, се научих да бъда активна, комбинативна. И да бъда стриктна, отговорна, без закъснения, без обяснения. Разбрах, че трябва да започна да контролирам живота си, да стана предприемчива, дейна. Когато се върнах от Гърция бях друг човек.” (жена, Калофер, 55)

“Независимо от ужасните трудности, работата в Гърция даде старт на бизнеса ми тук. И още нещо научих там – най хубавото нещо на света е да бъдеш господар на себе си, вместо да работиш за други господари – независимо дали те са държавата или частници.” (мъж, 35, Калофер)

Социалната идентичност се подменя със себедоказване, преоткриване на себе си. Придобива се нова личностна идентичност, за която не можем обаче да използваме старото определение на Ериксън за идентичността като: „субективно чувство за укрепващата тъждественост и непрекъснатост” [Ериксън, 1996:38]. По-скоро **идентичността се утвърждава във възможността да преодоляваш прекъсванията, да започваш наново, да бъдеш различен.** Идентичността се превръща в проект, както пише Бауман „идентичността има онтологичния статус на проект и постулат... иначе казано, идентичността е косвено потвърждение на неадекватността или незавършеността на ‘това, което е.’” [Бауман, 2000:110-111].

Кризата на статуса се решава с преизмисляне на Аз-а. Аз-ът изглежда като единствената инстанция, способна да удържа сменящите се роли и контексти; автоидеологията завършва с апология на Аз-а съвсем в духа на Бек и Гидънс: “Индивидуализацията означава, първо, откъсване от корена

(disembedding), и второ, презасаждането (re-embedding) на индустриалните начини на живот с такива нови начини на живот, в които индивидите сами да могат да произвеждат, поставят и закърпват собствените си биографии” [Beck, 1995:13].

Този „Аз” е самотен, отвъд групови идентичности, търсещ съпричастност в семейството си, но дори и семействата за голяма част от временните емигранти трудно се удържат.

Разбира се, има ”ние” говорене, и то е точно “ние, българите” в опозиция на “италианците”, “испанците”, “холандците”. Но то е не толкова “ние” като съпричастност и “те” като другите, а по-скоро като констатация за някакви “наши” и “техни” качества.

“Италианците са по-политикани – мазни ти се, мазни, пък ти забива нож в гърба...(пауза) Ама и ние сме същите.” (жена, 40, Милано)

“Италианците са по-топли хора, не чувствам голяма дистанция, добре се отнасят към мен. За тях образът на майката, мадоната е свещен.” (жена, 55, Сондрьо)

“Испанците са темпераментни, топли. Семейството, в което работя, се отнася с голямо уважение към мен. Такива жестове правят, че не знам как да им се отблагодаря.” (жена, 53, Испания)

“О, ирландците са душа хора, много, много свестни.” (мъж, 53, Ирландия)

“Ние българите сме по-оправни, с всичко се справяме, казваш му на българина – свиква, учи се, прави го. А италианецът е кон с капаци – учил нещо и спира дотам. Аз не съм специалист, казва. Ми то и аз не съм специалист, да не би в България да съм се занимавал с компютри, не, ама се научих. Брат ми като дойде тук и влезе в строителството, мистрия не беше хващал. За половин година стана началник – защото мисли...” (мъж, 38, Милано)

“Ние сме по-интелигентни. Един италианец не може да работи с машини, крушка не може да завърти...А в България цари една мърлявост..А бе на нас държавата ни е проблемът, не ние. И в България да ти дават 8 евро на час, ще си като вятърна мелница.” (мъж, 34, Милано)

От цитираните интервюта ясно се виждат две неща. Първо, че няма твърда и емоционална опозиция “ние” – “те”, която да конструира “нашата” идентичност” по отношение на “тяхната”. Тъкмо защото българите искат да са като “тях” или поне да работят “там”, има известна мимикрия, не настояване на етническата ни специфика. И второ, оценката е оценка на различия в поведение и в крайна сметка в голяма част от интервютата се стига до размисъл защо в България ние сме едни, а в чужбина – други. Т.е. опира се до оценка на институционалните уредби в нашата и останалите страни. „Ние” се появява при културната среща, при съпоставката с „тях”, и то като „наши” и „техни” качества, като начини на действие, утаили се в нагласи към света и в поведение, обусловени обаче от специфична социална ситуация. **„Ние” като българи се е съхранило в практически всекидневни хабитуси⁴, то е деидеологизирано и в някакъв смисъл несъзнавано. Това е една хабитуална**

⁴ Хабитус се употребява в смисъла на Пиер Бурдийо: „Продукт на историята, хабитусът произвежда индивидуални и колективни практики, следователно произвежда история в съответствие със схемите, породени от историята; той осигурява активното присъствие на миналия опит, който, отложен във всеки организъм под формата на схеми на възприемане, мислене и действие, се стреми по-сигурно от всички формални правила и от всички експлицитни норми да гарантира тъждеството и постоянството на практиките във времето.” [Бурдийо, 2005:101].

идентичност, ако мога да се изразя така, в която липсва сантименталност. Съзнанието на временните трудови емигранти е отворено към „другите”, съзнавайки дистанцията между „тях” и „нас”. Като те едновременно удържат този си хабитус и се опитват да се нагаждат към чуждата среда, да се променят.

Ако трябва да обобщя, сред българите - временни трудови емигранти, не се наблюдава втвърдяване на „ние-българска” идентичност, дори изчезват всякакви групови идентификации. Тъкмо защото статусът се е променил, той не е стабилен, ролите постоянно се променят и единственото нещо, което удържа тази постоянна „временност” е едно пре-измисляне на Аз-а, вкопчване в индивидуалните качества. За разлика от космополитните елити, при временните емигранти няма съзнание за равнопоставеност по статус, в този смисъл за обща европейска принадлежност. Доколкото има съзнание за „гетоизация”, то то е за гетоизация на държавата ни като цяло и не води до изразен комплекс като българи („ние сами по себе си сме готини, но държавата ни е скапана”), нито до втвърдяване на етническа или национална идентичност. Няма и транснационална идентичност, за която говори Ападурай. Доколкото има някаква „ние” идентичност, тя е, както казах, хабитуална – в начина, по който готвиш, държиш се, говориш, в музиката, която слушаш. И същевременно има постоянно желание да се променяш, да се впишеш в новата среда. Тогава се появява другият модус - на индивидуализация на идентичността със статуса на проект, както пише З. Бауман в „Живот във фрагменти”, отворена и постоянно реконфигурираща се.

Как се отнася всичко това към интересуващия ни проблем за социалните неравенства? Изглежда, че фокусът върху Аз-а и отхвърлянето на груповите идентичности смекчава преживяването на неравенствата, „аз съм си аз и се оправям добре”, ти самият се превръщаш в координатна система. Още повече в ситуация, в която координатните системи за съпоставяне на статусите са несъизмерими. От една страна подредената западна стратификационна система, спрямо която временните емигранти са донякъде маргинални, но все пак са част от нея; а от друга - липсата на ясна социална координатна система за измерване на статусите в България – дебеловрати мутри са богати и влиятелни, учителите и учените се чувстват бедни и унижени, на съдиите и полицаите се гледа като на част от организираната престъпност и т.н. Все пак вероятно „там” временните емигранти се преживяват, особено в началото, като „други”, но „тук”, в България, както вече казах, пространствената мобилност се представя и мисли като вертикална социална мобилност. Това, което е важно, че не откривам групов консолидация спрямо мислени като по-висшестоящи в социалната йерархия групи, или към по-нисшестоящи; няма групово преживяване на неравенства, няма „ние”, има „аз”.

Няма общество, има индивиди

Какво следва от всичко това? Като че ли се е реализирала неолибералната утопия на Маргарет Татчър – няма общество, има индивиди. Автоидеологията е за самотния, справящ се с всичко, автономизирал се индивид, което донякъде е добре, проблемът обаче е, че той толкова се е атомизирал, че е отвъд всяка социалност – презира държавата, която е напуснал, не е съпричастен към обществото, в което живее. Социалното се натурализира – всичко се свежда до

качества, които се мислят като природни – „италианците” са такива, а „ние” сме такива; аз успявам да се справя извън всяка социална ситуация. Този тип асоциалност е плашеща както от гл.т. на елементарната социална солидарност, така и от гл.т. на съдбата на политическото. Тези хора просто са делегирали правото за „големите дела” да решава някой друг. Възможно е обаче тези емигранти, които се връщат и успяват да капитализират уменията, натрупани в „чужбина”, вписвайки се наново в мястото, от което са тръгнали, да се опитат да го променят съобразно натрупаната „там” институционална култура. Възможно е да се появят транснационални прагматично конструирани мрежи, които да разчупят затвореността на „мястото” и да ни провокират да преосмисляме социологически понятия. Възможно е...

ЛИТЕРАТУРА

- Бауман**, З. 2000. *Живот във фрагменти*. С., Критика и хуманизъм.
- Бурдийо**, П. 2005. *Практическият усет*. С., Фигура.
- Ериксон**, Е. 1996. *Идентичност: младост и криза*. С., Наука и изкуство.
- Appadurai**, A. 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minnesota, University of Minnesota.
- Vaubock**, R. 1994. *Transnational citizenship: membership and rights in transnational migration*. Aldershot, Edward Elgar.
- Bauman**, Z. 1999. *Globalization: The Human Consequences*. New York, Columbia University Press.
- Beck**, U., A. **Giddens**, Sc. **Lash**. 1995. *Reflexive Modernization*. Cambridge, Polity Press.
- Bourdieu**, P. 1997. *Das Elend der Welt*. Konstanz, UVK Verlagsgesellschaft mbH.
- Featherstone**, M. (ed.) 1990. *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*. London, SAGE.
- Featherstone**, M., Sc. **Lash**, R. **Robertson**. 1995. *Global Modernities*. London, SAGE.
- Gachter**, A. 2002. *The Ambiguities of Emigration: Bulgaria since 1988*. Geneva, ILO.
- Guentcheva**, R., P. **Kabakchieva**, P. **Kolarski**. 2003. *Migration Trends in Selected EU Applicant Countries, Vol. I – Bulgaria: The Social Impact of Seasonal Migration*. Vienna, IOM.
- Hall**, St. 1990. Cultural Identity and Diaspora, in *Identity, Community, Culture, Difference*. ed. J. Rutherford. London, Lawrence and Wishart.
- I O M-Sofia 2001. *Migration Potential in Bulgaria*.
- Mintchev**, V., V. **Boshnakov**, **Kaltchev**, V. **Goev**. 2003. *Who is leaving? Potential emigration from Bulgaria in the beginning of the XXI century*, available at: http://www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/RRCIII_28_paper_01.pdf
- Robertson**, R. 1992. *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London, SAGE.
- Stanchev**, K. (ed.) 2005. *Incentive and Impacts of Migration at the Eve and in the Contexts of EU Accession. The Case of Bulgaria*. Sofia, OSI.
- Wallace**, Cl., D. **Stola**. (ed.) 2001. *Patterns of Migration in Central Europe*. N.Y., Palgrave.